

Retoryka edukacji i innowacji (cz. I)

Rhetoric of Education and Innovation (part I)

11 (4) 2024

ISSUE EDITORS: AGNIESZKA BUDZYŃSKA-DACA, EWA MODRZEJEWSKA

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Projekt finansowany ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki
w ramach Programu „Doskonała Nauka”.

Doskonała
Nauka II

MARIA BARŁOWSKA

UNIwersytet Śląski w Katowicach, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-0840-5091>

maria.barlowska@us.edu.pl

MARZENA WALIŃSKA

UNIwersytet Śląski w Katowicach, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0001-7605-1099>

marzena.walinska@us.edu.pl

Oratorstwo w nauczaniu retoryki: status i perspektywy

Oratory in the teaching of rhetoric: Status and perspectives

Abstract

W artykule poruszone zostało zagadnienie wykorzystania oracji jako materiału w nauczaniu retoryki oraz problem dostępności i funkcjonalności źródeł zawierających historyczne i współczesne oracje w języku polskim. W części pierwszej przedstawiono podstawowe sposoby funkcjonowania materii oratorskiej w tradycji retorycznej, w szkole rzymskiej i polskiej XVI-XVIII w., formułując na tej podstawie wskazanie dla współczesnego kształcenia retorycznego, by wykorzystywać przykłady „najlepszych mówców”. Sondażowa analiza sylabusów przedmiotów retorycznych prowadzonych na polskich uniwersytetach pokazała dość ograniczone, mimo częstej praktyki wygłaszania własnych przemówień, odwoływanie się do tekstów mów. Wiąże się to prawdopodobnie z brakami w zakresie dostępności źródeł. Zdiagnozowano je jako efekt trudności obiektywnych, wynikających ze specyfiki funkcjonowania oratorstwa i jej konsekwencji w postaci różnych typów wydań, w których pojawiają się historyczne i współczesne mowy. Następnie spojrzano na status oratorstwa w nauczaniu retoryki z perspektywy studenta, podstawą analizy stała się ankieta pilotażowa. Potwierdziła ona duże zainteresowanie kształceniem retorycznym i zrozumienie praktycznej przydatności retoryki przy zaskakująco niskim poziomie znajomości oratorstwa (w tym szczególnie polskiego). W podsumowaniu podkreślono fundamentalne znaczenie analizy autentycznych mów dla praktyki nauczania (wzorcowość, organiczność, sytuacyjność, waloryzacja argumentów) i sformułowano jako postulat oraz zobowiązanie dla środowiska akademickiego stworzenie nowoczesnej, naukowej bazy oratorstwa, proponującej kanon tekstowy dla dalszych, popularyzatorskich działań.

The article deals with the problem of the use of speeches as didactic material in the teaching of rhetoric and with the availability and functionality of sources containing Polish historical and contemporary speeches. The first part presents the basic ways in which oratory functions in the rhetorical tradition, in the Roman and Polish schools between the sixteenth and eighteenth centuries, and on this basis formulates a recommendation for contemporary rhetorical education to use examples of the 'best speakers'. A probing analysis of the syllabuses of rhetorical subjects taught at Polish universities shows a limited reference to the texts of speeches, despite the frequent practice of giving speeches. This is related to some issues with the availability of sources, as a result of objective difficulties arising from the specificity of oratory and its consequences in different types of publications in which historical and contemporary speeches appear. The status of oratory in rhetoric education is then examined from the students' perspective, with a pilot survey forming the basis of the analysis. It confirmed a strong interest in rhetoric education and an understanding of the practical usefulness of rhetoric, with a surprisingly low knowledge of oratory (especially Polish one). The conclusion emphasises the fundamental importance of the analysis of authentic speeches for teaching practice (exemplarity, organicity, situationality, valorisation of arguments) and formulates a postulate and obligation for the academic community to create a modern, scholarly base of oratory, proposing a textual canon for further popularising activities.

Key words

oratorstwo, kształcenie retoryczne, mowa, edycja, antologia
oratory, rhetoric education, sermon, edition, anthology

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).
The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

MARIA BARŁOWSKA

UNIwersytet Śląski w Katowicach, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-0840-5091>

maria.barlowska@us.edu.pl

MARZENA WALIŃSKA

UNIwersytet Śląski w Katowicach, Polska

<https://orcid.org/0000-0001-7605-1099>

marzena.walinska@us.edu.pl

Oratorstwo w nauczaniu retoryki: status i perspektywy

1. Wprowadzenie: rys historyczny

Nauczanie retoryki jest stare jak ona sama. Jak głosi zadomowiona w jej historii anegdota, pierwszy spór przed sądem, którego przedmiotem stała się retoryka, miał dotyczyć zapłaty za jej nauczanie. A w nauczaniu retoryki i wtedy, co pokazuje odpowiedź Koraksa, i dziś chodzi o praktyczne stosowanie jej reguł, którego sprawdzianem staje się jasno widoczna w działaniu i boleśnie nieprzewidywalna w jego planowaniu skuteczność. W długiej i bogatej tradycji wyrastającego z antyku nauczania sztuki wymowy wynajdywaniu, wzbogacaniu i precyzowaniu (w ciągle odnawianych klasyfikacjach) opisowej terminologii towarzyszyła wierna i służebna obecność przykładów. Nieprzypadkowo do dziś starożytne dzieła retoryczne bywają jedynym świadectwem tekstów zaginionych. Oczywiście ten podstawowy sposób funkcjonowania drobnych cytatów jako ilustracji różnych schematów dowodzenia, amplifikacji czy figur był stałą praktyką w nauczaniu także w późniejszych wiekach, jak i dziś (Barłowska 2011). Jednak praktyczny aspekt nauczania realizował się także inaczej. W dojrzałej postaci utrwalił go Kwintylijan w *Kształceniu mówcy*, gdzie wyraźnie wskazał dwie istotne, wzajemnie się dopełniające metody. Zapowiadając pierwszą, stwierdzał: „...będzie prowadził w swej szkole lekturę dzieł historycznych, a jeszcze więcej lekturę mów” (ks. II, rozdz. 5, 1), a następnie ją przedstawiał:

Następnie należy przedstawić uczniom przedmiot sprawy, której dotyczyć będzie czytana mowa. [...] Przy samym czytaniu należy poruszyć każdy szczegół mowy: zarówno więc to, co zasłuży na podkreślenie w odniesieniu do inwencji, tj. krytycznego obmyślenia i przygotowania treści mowy, jak i to, co godne będzie uwagi w odniesieniu do jej języka i stylu. Należy zwrócić uwagę na to, jak mówca starał się we wstępie pozyskać sobie sędziów, jak potem w formie narracyjnej jasno przedstawił meritum sprawy, jak zwięźle to zrobił, z jakim wrażeniem prawdziwości, jaki i gdzie miał z góry przemyślany plan, jak sprytnie zamaskowane podejście przeciwnika; w tym bowiem

leży sztuka, na której się poznać może tylko mistrz. Dalej – należy wskazać, ile przezorności w rozplanowaniu mowy i jego celowości, jak subtelny i bogaty występuje w niej aparat dowodowy, z jaką siłą rozdmuchuje sprawę, aby wywołać odpowiednie wrażenie, z jaką słodyczą stara się pozyskać sobie słuchaczy, ile złośliwości kryje się w inwektywie na przeciwnika, ile wykwintnego dowcipu w żartach, i wreszcie jak ten mówca po mistrzowsku operuje patosem, wdzierając się do samych serc słuchaczy i wywołując u sędziów takie nastroje, jakie w nich chce wzbudzić swoimi słowami (ks. II, rozdz. 5, 7-8).

Analiza polega na retorycznej lekturze, uwzględniającej organicznie połączone i perswazyjnie sfunkcjonalizowane poziomy inwencji, dyspozycji i elokucji, a określenie „mistrzowsko” wskazuje towarzyszące jej stale założenie, by wybierać teksty godne naśladowania¹. Zasada doskonalenia warsztatu przez lekturę znakomitych mówców była zalecana już przez Cyncerona, w konsekwencji dalej jego autorytet wspierał jej oddziaływanie.

Druga metoda polegała na ćwiczeniach praktycznych, których zwieńczeniem było tworzenie własnych oracji. Uczniowie najpierw analizowali wzorcowe mowy nauczyciela, dalej tworzyli własne wprawki w postaci zestawu ćwiczeń wstępnych, by zmierzyć się z deklamacjami w formie swasorii (fikcyjne kwestie doradcze) i kontrowersji (fikcyjne kwestie sądowe). Historycznie wynaturzenia tego systemu w postaci pustej popisowości poddawane były krytyce, ale warto także dostrzegać jego walory (Sapota 2015, 75-78).

Obydwa aspekty antycznej praktyki oratorskiej w nauczaniu retoryki współtworzyły kształcenie w szkołach Rzeczypospolitej szlacheckiej². Dodatkową komplikację wprowadzał język – główną troską było opanowanie łaciny, traktowanej niemal jako język Sarmatów, stąd też podstawowy zasób lekturowy stanowiły naśladowane dalej teksty klasyczne, a sprawdzianem sprawności retorycznej stawała się umiejętność wygłoszenia łacińskich oracji na różne okazje. Ale towarzyszyła im także materia czerpana z polskich mów i całe teksty rodzimych oracji jako przykłady; przecież szlachcic, którego szkoła, głównie jezuicka, formowała *ad perfectam eloquentiam*, w niezliczonych sytuacjach prywatnego i publicznego życia wypowiadał się częściej po polsku. Zachowane przede wszystkim w rękopisach szkolne wykłady retoryki częściowo ujawniają, jakich mówców zalecano. Co ważne, w retorycznym kształceniu wykorzystywane były istniejące już w XVII w. drukowane antologie oratorskie, w tym szczególnie chętnie sięgano po z założenia

1. W kształtowaniu elokwencji istotna była rola tekstów-autorytetów i list autorów, na co szczególnie wyraźnie wskazuje księga X *Kształcenia mówcy* Kwintyliana.

2. Np. Jakub Sobieski w instrukcji wychowawczej zalecał synom: „żeby ich narażano dla brania bezpieczeństwa i [ad] *acquirendam oratoriam actionem* [‘dla] nabycia wprawy w mówieniu’] na *publicos actus* [‘publiczne występy’], i na *publicas declamationes* [‘publiczne popisy w wymowie’] [...]” oraz: „Jeśli też *ad actus publicos* [‘do publicznych wystąpień’] i *ad declamationes publicas* [‘do publicznych deklamacji’] będą naznaczeni, aby się tego pilnie uczyli, także wprawować ich w to, aby *decentem actionem* [‘przystojne wykonanie’] takich peroracji mieli”. (*Ojcowskie synom przestrogi* 2017, 300 i 306).

pomnikowy dla swady sarmackiej zbiór Jana Pisarskiego *Mówca polski* (Barłowska 2010, 282-398). Autor wykładu *Orator Polonus* z 1681 r. deklarował nawet wprost:

[...] instrument jednak, w którym najlepiej budować i gruntować zacząć tej Rzeczypospolitej wymowę, jest mądra *Mówcy polskiego* mowa. (rękopis Biblioteki Kórnickiej sygn. 612, k. 57 v.)

Jednocześnie zachowane w szkolnych wykładach przykłady polskich oracji dowodzą, że retorzy wykorzystywali także ich rękopiśmienne kolekcje, a sama powszechność zjawiska i ukształtowanie się odrębnego typu księgi rękopiśmiennej w postaci antologii oratorskiej (gromadzącej mowy historyczne, podlegające procesowi uwzorczenia lub wzory) wskazuje na nie tylko szkolną potrzebę doskonalenia elokwencji przez lekturę i naśladowanie oracji. Przykłady imitacji i wykorzystywania tekstów mówców współczesnych (Jakuba Sobieskiego, Jerzego Ossolińskiego, a nawet *Przy pogrzebie rzeczy* Jana Kochanowskiego) zostały już opisane (Barłowska 2008, 46-80; Barłowska 2014, 11-29). Kolejnym krokiem było w wieku XVIII wyspecjalizowanie się zbiorów oratorskich do postaci pomocy szkolnych, jak np. pijara Samuela Wysokiego *Orator Polonus* (1740; zob. Lichański 1992, 270-274, 317; Poraziński 1994, 91-99; Górska 2011, 61-78). Upodobania ówczesnych co do wymowy podlegały negatywnej ocenie i krytyce wynaturzeń. Problem jednak tkwi nie w samej metodzie, ale materii, dobieranych przykładach. Przecież w wielkiej dyskusji oświeconych o reformie nauczania, którego retoryka nadal była częścią, zaproponowane zostały inne wzorce, również dostarczane przez opracowane na nowo do użytku szkolnego oratorskie antologie, jak np: Franciszka Bohomolca *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w krasomówskiej sztuce ćwiczących się* (1759). Rację miał więc gdański retor Bartłomiej Keckermann (za: Ryczek 2016, 480):

Retoryka jest sztuką połączoną z roztropnością, z tego powodu pozostałe [części wymowy], a przede wszystkim akcję powinniśmy dostosować dzięki zasadzie roztropności do poszczególnych okoliczności: miejsc, czasów oraz osób, i zwrócić uwagę, co, w jakim kraju i w jakim narodzie jest stosowne odnośnie do akcji retorycznej, czego można najlepiej nauczyć się dzięki rozumieniu, obserwowaniu i przykładom najlepszych mówców w danym narodzie.

Można by tę zasadę potraktować także jako wskazówkę dla współczesnego kształcenia retorycznego, szczególnie na poziomie akademickim.

1.2. Oratorstwo w uniwersyteckich przedmiotach retorycznych

Retoryka znalazła dziś na nowo miejsce w kształceniu uniwersyteckim i to na różnych jego poziomach, na wielu kierunkach i w wielu formach. Nawet sondujący przegląd propozycji programowych, które kryją się pod zróżnicowanymi nazewnictwami przedmiotami retorycznymi, pokazuje, że zasygnalizowany tu tylko

skrótowo, tradycyjny, by nie rzec klasyczny, sposób studiowania retoryki jest wykorzystywany w niewielkim stopniu. Zaznaczyć trzeba, że pojawiają się przedmioty, w ramach których oratorstwo staje się nawet głównym lub jednym z ważnych tematów zainteresowania, ale zdarza się to raczej okazjonalnie. Specjalistyczny charakter ma na przykład przedmiot prowadzony na studiach drugiego stopnia na kierunku komunikacja społeczna na Uniwersytecie Jagiellońskim nazwany: „Retoryka amerykańska” (zaplanowany w formie ćwiczeń) i poświęcony w całości retoryce historycznych przemówień od George’a Washingtona po Donalda Trumpa, wśród których znalazło się też wystąpienie Lecha Wałęsy w Kongresie (*Retoryka amerykańska. Sylabus*). Retoryczna lektura ujmowana jest tu także jako przygotowanie do praktyki, skoro warunkiem zaliczenia jest wygłoszenie przez studenta mowy poświęconej problematyce amerykańskiej. Podobnie celem przedmiotu „Oratorstwo polityczne” prowadzonego na politologii na Uniwersytecie Wrocławskim jest „zapoznanie studentów ze słynnymi przemówieniami i wystąpieniami najwybitniejszych mówców (od czasów starożytnych po współczesność)” (*Oratorstwo polityczne. Sylabus*) oraz przygotowanie studentów do „samodzielnego pisania i wygłaszania oracji, czerpiąc z najlepszych światowych i polskich wzorów”. W obu przypadkach w ramach literatury przedmiotu źródła tekstów nie zostały wskazane.

Oratorstwo jest też obecne w jak najbardziej tradycyjnym ujęciu w ramach filologii klasycznej (zob. *Retoryka i epistolografia antyczna. Sylabus*, UJ), ale bywa również starożytne oratorstwo traktowane bezpośrednio jako wzór do podejmowania „samodzielných prób pisania i wygłaszania mów okolicznościowych”, czego przykładem jest przedmiot „Retoryka i retoryczność tekstów antycznych” na filologii polskiej (specjalność edytorska) na Uniwersytecie Rzeszowskim (*Retoryka i retoryczność tekstów antycznych. Sylabus*). Ścisły związek przedstawienia korpusu retorycznej teorii z przykładami jej zastosowania w postaci poddawanych analizie historycznych mów zapowiadają też programy prowadzonego na Uniwersytecie Rzeszowskim (dalej: URz) przedmiotu „Retoryka” (15 h ćwiczeń) na kierunku prawo (*Retoryka. Sylabus*) oraz „Retoryka i retoryczność tekstów literackich (XV-XIX w.)” na filologii polskiej (*Retoryka i retoryczność tekstów literackich [XV-XIX]. Sylabus*), w każdym z nich w ramach zaliczeń student ma podjąć próby samodzielnego wygłaszania mów. Różnica jest taka, że prawnicy mogą skorzystać z wymienionej w literaturze przedmiotu antologii Romana Łyczwyka *Słynne mowy sądowe* (1998), dla polonistów konkretnego wskazania źródeł brak i nie jest to chyba wynik jakiegoś zaniedbania czy niezdecydowania, ale obiektywnych trudności, do których wypadnie jeszcze powrócić. Jeśli nawet przedmiot jest praktyczny i w założeniu buduje świadomość retoryczną studenta także w oparciu o analizę oracji, jak w przypadku „Sztuki wystąpień publicznych” w ramach

studiów europejskich na UJ (*Sztuka wystąpień publicznych. Sylabus*), „Retoryki praktycznej” na filologii polskiej na Uniwersytecie Gdańskim czy „Retoryki” na kierunkach politologia i stosunki międzynarodowe na URz, to konkretne odesłania źródłowe ograniczają się do dalece niedoskonałych edycji: *Wielkie mowy historii* T.1-4 pod patronatem tygodnika „Polityka” (2006) oraz *Magia słowa. Słynne mowy* w opracowaniu Zdzisława Zarycznego (1990).

Dość paradoksalnie, choć przygotowanie i wygłoszenie przez studenta mowy bywa jedną z popularniejszych form praktycznego sprawdzania efektów retorycznego kształcenia, często sylabusy nie wskazują wcześniejszego i całościowego wykorzystywania w trakcie zajęć mów. Tytułem przykładu można przywołać przedmioty: „Praktyczne podstawy retoryki” na filologii polskiej na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego (dalej: UKSW) (*Praktyczne podstawy retoryki. Sylabus*), „Retoryka i erystyka” na dziennikarstwie na UKSW (*Retoryka i erystyka. Sylabus*), „Retoryka praktyczna” na studiach śródziemnomorskich na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza (*Retoryka praktyczna. Sylabus*) czy „Warsztaty autoprezentacji i wystąpień publicznych” na kierunku język polski w komunikacji społecznej na UJ (*Warsztaty autoprezentacji i wystąpień publicznych. Sylabus*). Oczywiście i w tych przypadkach niewskazywanie edycji mów w literaturze przedmiotów nie wyklucza pojawienia się ich tekstów na zajęciach, choćby w postaci przykładów ilustrujących różne zjawiska retoryczne. Wydaje się jednak, że ograniczanie informacji lub pozostawianie źródeł oratorskich jako miejsca niedookreślenia może mieć związek nie tyle z akademicką swobodą wyboru, co stanem i dostępnością edycji.

3. Z problemów wydawniczych

Funkcjonowanie tekstów mów w obiegu wydawniczym obciążone jest pewnymi trudnościami wynikającymi generalnie ze specyfiki oratorstwa, które pierwotnie przynależy do sfery słowa żywego i jego utwalenie jako tekstu dokonuje się już zawsze z jakimś dodatkowym uzasadnieniem, w ramach innych niż pierwotna sytuacja retoryczna okoliczności, powodów i celów oraz w obrębie wynikających z nich form. I sytuację tę raczej komplikuje niż ułatwia dość złudna w swej obietnicy trwałości forma istnienia zapisu audiowizualnego wystąpienia jako dokumentu aktualnej sytuacji umieszczonego gdzieś i kiedyś w cyfrowym świecie. Przede wszystkim tak jak przed wiekami, tak i dziś publikacje oracji pojawiają się na bieżąco w postaci druków okolicznościowych czy wydań w prasie, co oczywiste, są one dokonywane niesystematycznie a indywidualnie, nawet dość przypadkowo (np.: *In memoriam Ioanni Białostocki. Mowy wygłoszone na pogrzebie Profesora Jana Białostockiego dnia 30 grudnia 1988 roku*, 1989; Sitkiewicz,

Przemówienie okolicznościowe z okazji 75 rocznicy Zagłady Żydów w Mińsku Mazowieckim, 2017; Jacques Derrida *Doctor honoris causa Universitatis Silesiensis*, 1997; Szydło, *Musimy pilnować Polski. Wystąpienie premier Beaty Szydło w Sejmie 7 grudnia 2017 r., podczas debaty nad wotum nieufności dla rządu*, 2017). Dokonywane są także już z perspektywy historycznej i wtedy stają się zwykle częścią jakichś całości, są to jednak całości mające na względzie własne specyficzne cele, przede wszystkim dokumentację historii. I w tej perspektywie wystąpienia oratorskie stają się tylko (bo różnie traktowaną przez edytorów) częścią czyichś pism (np.: A. M. Fredro, *Inter maiestatem et libertatem. Mowy sejmowe, listy w sprawach publicznych, pisma i wota z lat 1672-1679*, 2020; J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, 1990-1991; J. S. Pelczar, *Mowy i kazania 1877-1899*, 1998; W. Witos, *Pisma i mowy*, 2021). Nie każdy jednak na takie wydanie zasłużył, a poza tym już samo w sobie rodzi ono trudności w poszukiwaniu i wydobywaniu tekstów przemówień. Ponadto, pojawiają się zbiory skupione wokół jakichś wydarzeń, instytucji, prezentujące mowy jako dokumenty historyczne z różnych epok (np.: *Prima verba. Krakowskie mowy uniwersyteckie*, 2000; »Podkreślić żądania kobiet«. *Przemówienia posłanek na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego (1919-1922). Teksty źródłowe*, 2021; »To przecież nasz kraj rodzinny«. *Wystąpienia posłów niemieckich na forum I Sejmu Śląskiego 1922-1929*, 2021).

Właściwie poza filologią klasyczną, konsekwentnie rozwijającą przez edycje przekładów mówców greckich i łacińskich tekstowy zasób oratorstwa starożytnego dostępnego szerzej, bo po polsku, samodzielne edycje mów poszczególnych oratorów (czasem tylko o charakterze naukowym) są zjawiskiem chyba najrzadszym i to zarówno tych historycznych (np. Stanisław ze Skarbimierza, *Mowy wybrane o mądrości*, 1997, J. Sobieski, *Mowy pogrzebowe*, 2019), jak i współczesnych (np.: J. Korwin-Mikke, *Rząd różnie głupa czyli mowy sejmowe*, 1993; H. Markiewicz *Mowy i rozmowy (1961-2010)*, 2011; D. Hübner, *Przemówienia 2017*, 2018; *Obudzić naród do wielkości. Wystąpienia Janusza Kurtyki przed Parlamentem RP 2005-2010*, 2019). W ograniczonym stopniu obecne są już ze swej istoty, czyli nastawienia na prezentację oracji wybranych i godnych utrwalenia (i to w nie zawsze zgodnej perspektywie znaczenia, jak i piękna), wyspecjalizowane antologie oratorskie, mogące w założeniu stanowić podstawowe zaplecze źródłowe w nauczaniu retoryki. Poza nielicznymi tłumaczeniami z angielskiego (np.: *Krew, znój, pot i łzy. Sławne mowy Winstona Churchilla*, 2001; *Mowy, które zmieniły świat: świadectwa przełomowych momentów historii*, 2007; *Przemowy niezapomniane: słowa, które zmieniły bieg historii*, 2019), co samo już wskazuje na zapotrzebowanie na tego typu edycje, kilka dostępnych publikacji, przede wszystkim czterotomowe wydanie *Wielkie mowy historii* (2006), zbiory Zdzisława Zarycznego (1990) i ostatnio

opracowane w ośrodku wrocławskim *Słowa, które zmieniły Polskę*, a nawet dawna antologia *Mów staropolskich* Bronisława Nadolskiego z serii Biblioteka Narodowa wspólnie obrazują generalne problemy wydawania oratorstwa.

W perspektywie historycznej podstawowym problemem jest nieoddzielanie mów rzeczywiście wygłoszonych (problem stanu ich przekazów trzeba tu pozostawić na boku) od oracji stanowiących kreacje literackie, będących częścią dzieł historiograficznych czy literackich (interpretacyjny problem, jaki tworzy wyjmowanie ich z nadrzędnej całości, to znów kwestia osobna). Drugą ważną kwestią jest zacieranie istotnej genologicznie granicy między kaznodziejstwem i oratorstwem świeckim, co szczególnie przy posługiwaniu się nadrzędnym określeniem „mowa”, często przy braku jasnych rozgraniczeń w komentarzu, utrudnia lekturę. Wreszcie stałą praktyką jest zestawianie obok siebie tekstów powstałych po polsku i tłumaczonych, co nie tylko tworzy translatorski wielogłos, ale nie jest jasno wskazywane czytelnikowi (vide miejsce informacji o źródle i twórcy przekładu). Jak pouczali dawni retorzy, każda mowa jest jak ciało, stanowi całość zharmonizowaną i funkcjonalną, dokonywania przez wydawców skrótów nie usprawiedliwia więc ekonomia. Kwestia jasnego wskazywania źródła, potrzeby opracowania komentarzy właśnie ze względu na specyfikę edycji oratorskich to kolejna sprawa istotna, związana z tekstologiczną odpowiedzialnością, która zwykle jednak kształtuje się stopniowo, w praktyce. Oby taka praktyka w zakresie edycji naukowych i popularyzatorskich właśnie przez środowiska akademickie została wypracowana.

4. Z perspektywy studenta

Niełatwo określić, jaka z kolei jest świadomość oratorstwa jako praktyki retorycznej wśród osób studiujących retorykę w ramach edukacji uniwersyteckiej. Przekonanie, iż warto poznać perspektywę nauczanych (a nie wyłącznie nauczających) i zobaczyć, jak postrzegana jest retoryka oraz jakie zjawiska i problemy konotuje, legło u podstaw badania ankietowego, przeprowadzonego w połowie roku akademickiego 2023/2024 wśród studentów Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego pierwszych lat studiów (I i II stopnia)³. Ankieta miała charakter pilotażowy, udział w niej wzięły 132 osoby studiujące na kierunkach: filologia polska, filologia klasyczna i mediteranistyka.

Pytanie przesiewowe umożliwiło wyłonienie dwóch głównych grup respondentów: tych, którzy nie mieli jeszcze styczności z przedmiotem *stricto* retorycznym w trakcie swojej edukacji uniwersyteckiej, z czego część spotkała się z wybranymi zagadnieniami na innych przedmiotach (dalej określani jako grupa I, licząca 40

3. Za statystyczne opracowanie wyników ankiety dziękujemy Pani dr Annie Bartkowiak z Uniwersytetu Wrocławskiego.

osób) oraz tych, którzy uczestniczyli w zajęciach typu: retoryka, retoryka stosowana, warsztaty retoryczne, podstawy retoryki i stylistyki i in. (dalej: grupa II, 92 osoby). Oni też stanowili właściwą grupę docelową, do której skierowano szczególne pytania, z założenia bowiem to ci studenci powinni dysponować w miarę uporządkowaną wiedzą nt. retoryki na poziomie uniwersyteckim. Wszystkim respondentom zadano tylko jedno wspólne pytanie dotyczące doświadczeń z niższych szczebli edukacji, aby sprawdzić, z jakim zapleczem merytorycznym rozpoczynają studia humanistyczne („Czy w trakcie edukacji szkolnej uczono Cię retoryki lub elementów retoryki?”). Tylko 40,2% potwierdziło obecność zagadnień retorycznych na lekcjach języka polskiego (większość wskazań), historii, WOS-u i innych, co jest nie tyle odbiciem faktycznego stanu, a świadectwem tego, co rzeczywiście – w niewielkim stopniu – zostało zapamiętane. W podstawie programowej dla języka polskiego retoryka zajmuje bowiem bardzo eksponowane miejsce i jest niezbywalnym elementem edukacji:

Podstawą kompetencji tekstowej są umiejętności retoryczne, dlatego podstawa programowa w sposób systemowy i celowy wprowadza elementy retoryki rozumianej nie tylko jako sztuka przekonywania i dyskusowania, synteza słowa pisanego i głoszonego, obrazu i ruchu, dźwięku i barwy itp., dzięki której można przygotować uczniów do świadomego odbioru współczesnego świata medialnego (tradycja oratorsko-komunikacyjna), ale także jako narzędzie, technika przygotowywania tekstów (tradycja retoryczno-kompozycyjna)” (*Podstawa programowa*, 45).

Błędem byłoby jednak założenie, że dla absolwentów szkoły średniej retoryka stanowi całkowitą *terra incognita*. Na zadane grupie I pytanie: „Czy spotkałeś/-aś się z użyciem terminu retoryka (tekst retoryczny, wystąpienie retoryczne itp.)?” nikt z ankietowanych nie wybrał odpowiedzi „nigdzie się nie spotkałem”. Jako źródło wiedzy wskazywano najczęściej uniwersytet – 85% (zatem przedmioty inne niż retoryczne), a ponadto: opracowania naukowe, media, literaturę piękną⁴. Z uwagi na rozległość pola semantycznego wyrazu retoryka i potencjalnie różnorodne konotacje tego terminu wśród respondentów, dalsze pytania kierowane były wyłącznie do grupy II.

Ocena przydatności retoryki w różnych aspektach jest bardzo wysoka, co ilustruje poniższe zestawienie w tabeli nr 1:

4. Pozostałe odpowiedzi: na lekcji – 52,5%, w pracach naukowych – 52,5%, w mediach (w tym internet) – 50%, w rozmowach z innymi osobami – 47,5%, w literaturze pięknej – 37,5%, sam/-a użyłem/-am – 30% (możliwe było wybranie więcej niż jednej odpowiedzi).

Tabela 1. Ocena użyteczności retoryki

	Jak oceniasz użyteczność retoryki w studiowaniu Twojego kierunku?	Jak oceniasz użyteczność retoryki w rozumieniu tekstów perswazyjnych (np. reklam)?	Jak oceniasz użyteczność retoryki w dyskutowaniu/bronienu swojego stanowiska?	Jak oceniasz użyteczność retoryki w rozumieniu wypowiedzi osób publicznych (np. polityków)?	Jak oceniasz użyteczność retoryki w tworzeniu własnych tekstów?	Jak oceniasz użyteczność retoryki w analizowaniu tekstów?
N	92	92	92	92	92	92
Mediana	4.00	5.00	5.00	5.00	4.00	4.00
Minimum	1	1	3	2	1	1
Maximum	5	5	5	5	5	5

Źródło: opracowanie własne

Najwyżej oceniono użyteczność retoryki w zakresie dyskutowania/bronienu swojego stanowiska (Mdn. 5, $1q=4$, a zatem 75% respondentów wybrało odpowiedź: [4] *użyteczna* lub [5] *bardzo użyteczna*; nikt nie określił retoryki jako bezużytecznej). Ocena ta znajduje potwierdzenie w odpowiedziach na pytanie o główne skojarzenia związane z retoryką (na argumentację wskazało aż 81,5% badanych⁵) oraz o potrzebę dalszego kształcenia w tym zakresie (w sumie 50% wskazało na umiejętność polemiki oraz sztukę argumentowania jako te obszary, które pragnęłyby dalej rozwijać⁶).

Niemal równie wysoko oceniona została przydatność retoryki w rozumieniu wypowiedzi osób publicznych (np. polityków) oraz tekstów perswazyjnych (np. reklamowych). W obydwu przypadkach mediana wyniosła 5 (*bardzo użyteczna*), a 75% wybrało 4 (*użyteczna*) i więcej ($q1=4$). Odpowiedzi na poziomie 1-2 (*bezużyteczna*) stanowiły obserwacje odstające, a zatem statystycznie nieistotne; mogły one wynikać z przyczyn pozamerytorycznych.

Dobrze wypada również ocena przydatności retoryki w kontekście kształcenia kierunkowego. Jest ona co prawda nieco niższa (Mdn. 4) niż w przypadku użyteczności w różnych obszarach życia społecznego (czego dotyczyły wyżej omówione pytania), jednak istnieje statystycznie istotna korelacja pomiędzy kierunkiem studiów a oceną przydatności retoryki. Największą jej użyteczność, zarówno w studiowaniu, jak i analizie tekstów, widzą studenci filologii polskiej, a najmniejszą osoby studiujące mediteranistykę; niemniej wartość 4 lub 5 wskazała więcej niż połowa wszystkich respondentów grupy II.

5. Pozostałe odpowiedzi: Retoryka kojarzy mi się przede wszystkim z ... pięknym mówieniem – 48,9%, tworzeniem tekstów perswazyjnych – 38%, manipulacją – 22,8%, przekonywaniem do prawdy – 19,6%, indywidualnym stylem mówienia – 8,7%, erystyką – 14,1%, władzą – 6,5%, krytycznym myśleniem – 6,5%, pustosłowiem – 1,1%. Możliwe było wskazanie do dwóch odpowiedzi.

6. Na sztukę argumentowania wskazało 21,7%, na umiejętność polemiki – 28,3%; ponadto na oddziaływanie na audytorium – 21,7%. Możliwa była tylko jedna odpowiedź.

Wysoka ocena retoryki w kontekście praktycznego jej wykorzystania łączy się z pytaniem o jej najczęściej dostrzegane przejawy w przestrzeni publicznej. Zdaniem respondentów grupy II jest to głównie reklama i polityka⁷. W tych obszarach odnotowują również przykłady nadużycia retoryki (22,8%). Można zatem wnioskować, że studiujący doceniają retorykę za to, że daje im narzędzia do rozpoznania perswazji i manipulacji spotykanych w codziennym życiu oraz skutecznej obrony przed nimi. Czują się nie tylko bardziej świadomymi odbiorcami tekstów perswazyjnych, ale i twórcami, wykorzystującymi retoryczną argumentację w obronie swojego stanowiska. Obserwację tę potwierdza fakt, iż na pytanie: „Czy czujesz się zachęcany/a do dalszego studiowania retoryki?” 64% respondentów grupy II odpowiedziało twierdząco (32% nie ma zdania, a tylko 3,3%, czyli 3 osoby, określiło się jako zniechęcone), a jako uzasadnienie wskazało: przydatność w praktyce (71,2%) i możliwość rozpoznawania manipulacji (57,6%). Jednocześnie aż 96,7 % respondentów grupy II deklaruje chęć pogłębiania wybranych zagadnień retorycznych, a więc są w tym gronie także osoby, które nie wyraziły zdania w odpowiedzi na poprzednie pytanie.

Respondenci grupy II dostrzegają przejawy retoryki w następujących obszarach: polityce (93,5%), reklamie (63%), sądownictwie (60,9%) i w kościołach (45,7%), a samą retorykę utożsamiają przede wszystkim z argumentacją (81,5%), pięknym mówieniem (48,9%) i tworzeniem tekstów perswazyjnych (38%). Oznacza to, że w ich świadomości retoryka kojarzy się z przygotowywaniem dłuższych wypowiedzi (wyjątkiem jest tu wskazanie na teksty reklamowe), co naturalnie wydawałoby się mieścić także oratorstwo. Jednak na pytanie o konkretne przykłady mówców 30% respondentów nie wymienia ani jednego nazwiska w obydwu kategoriach, tzn. mówców polskich i spoza Polski, przy tym 51% nie wymienia żadnego polskiego mówcy, a 33% procent nie udziela żadnej odpowiedzi na pytanie o mówców światowych. Jakkolwiek większość odpowiedzi stanowią dane brakujące, a tylko nieliczne osoby (odpowiednio: 3 i 12) zamieszczają odpowiedź „nie znam” (i pokrewne), to należy sądzić, że brak odpowiedzi można interpretować również jako wyraz niewiedzy. Potwierdzeniem jest skorelowane pytanie kontrolne dotyczące znajomości mów wymienionych wcześniej osób: 26,1% respondentów odpowiedziało na nie przecząco. Ciekawie przedstawia się katalog wymienionych przez studentów oratorów. W zakresie polskich mówców świadomość kształtuje się wyraźnie w dwu nierównych perspektywach: w perspektywie historycznej zbiór zawiera tylko czterech mówców, przy czym Piotra Skargę wymienia 12 osób, a pozostałe nazwiska pojawiają się pojedynczo⁸. Jest to wyraźny ślad szkolnego kanonu i problemów związanych z łącznym postrzeganiem

7. Obecność retoryki w polityce dostrzega 93,5% respondentów grupy II, a w reklamie – 63%. Możliwe było wskazanie do 3 odpowiedzi.

8. Wymieniano następujących mówców: Jerzy Ossoliński, Jakub Sobieski, Stanisław Orzechowski.

kaznodziejstwa, tekstów prymarnie literackich (panegiryk, publicystyka) i świeckiego oratorstwa. W perspektywie teraźniejszości pojawiają się mówcy wieku XX (Józef Piłsudski, Stefan Starzyński, Jan Paweł II), natomiast zdecydowanie dominują odniesienia do współczesności. Mimo iż w odpowiedzi na inne pytanie studenci wskazali, że przygotowując się do zajęć korzystają głównie z materiałów dostarczanych przez prowadzących i notatek z zajęć (odpowiednio: 91,3% i 79,3%), to nazwiska wymienione w pytaniach otwartych wskazywałyby również na współczesne media (w tym internet) jako źródło wiedzy. Świadczy o tym obecność w zestawieniu takich osób, jak: Donald Tusk, Jarosław Kaczyński, Rafał Trzaskowski, Mateusz Morawiecki czy Grzegorz Braun, czyli obecnie aktywnych/współczesnych polityków (co koreluje z przytaczanym wyżej przekonaniem, że miejscem wykorzystania retoryki jest przede wszystkim polityka)⁹, a nawet influencerzy, tacy jak Radosław Kotarski i Natalia Hatałska¹⁰. W odniesieniu do zbioru mówców światowych dominującą postacią okazuje się Ciceron w towarzystwie całkiem sporej grupy wielkich autorytetów antycznych, z których tylko część rzeczywiście można identyfikować jako oratorów (Gorgiasz, Katon, Juliusz Cezar, ale również autorzy traktatów, np. Arystoteles, Kwintyliusz oraz Platon i Sokrates). W świecie współczesnym w świadomości studentów zdaje się istnieć jedynie obszar anglojęzyczny reprezentowany zarówno przez mówców historycznych, jak i przez współczesnych (najwięcej wskazań otrzymał Martin Luther King, następnie: Abraham Lincoln, Winston Churchill, John F. Kennedy, Hillary Clinton). Może to wynikać nie tylko z dominacji kultury angloamerykańskiej, znajomości języka, ale także z dostępności materiałów oratorskich, publikowanych w antologiach, jak i w bazie *American Rhetoric*¹¹. Można by więc założyć, że podobne udostępnienie źródeł w zakresie polskiego oratorstwa przyniesie jego popularyzację w ramach edukacji retorycznej.

5. Możliwości i zobowiązania

Retoryka stwarza całą paletę możliwości sprofilowania nauczania, jednak w naszym przekonaniu warto wykorzystać i dostosować do współczesności metodę uczenia z zastosowaniem wzorów oratorskich. Na czym polegają jej podstawowe

9. Najczęściej wymienianym mówcą współczesnym jest Lech Wałęsa, a następnie: Donald Tusk, Aleksander Kwaśniewski, Jarosław Kaczyński oraz Szymon Hołownia (popularność tego ostatniego należy niewątpliwie wiązać z głośnymi w przestrzeni medialnej – także internetowej, która stanowi naturalne środowisko osób ankietowanych – wystąpieniami w roli marszałka sejmu na początku kadencji 2024-2028). Pojedyncze odpowiedzi zawierały nazwiska: Mateusza Morawieckiego, Andrzeja Dudy, Grzegorza Brauna, Władysława Kosiniaka-Kamysza, Marty Lempart, Rafała Trzaskowskiego.

10. Pojawiają się także nazwiska pisarzy-noblistów – Czesława Miłosza i Olgi Tokarczuk oraz językoznawców-popularyzatorów poprawnej polszczyzny: Jerzego Bralczyka i Jana Miodka.

11. Internetowa baza zawierająca ponad 5 tysięcy amerykańskich mów historycznych i współczesnych z zapisem tekstowym, oraz – jeśli to tylko możliwe – audio lub audiowizualnym. Zob. <https://www.americanrhetoric.com/> (dostęp: 22.03.2024).

zalety? Najważniejsza wynika z samej istoty retoryki, która jest zobowiązaniem do poznania stanowiska innego i uznaniem wolności dopuszczenia go do głosu. Nie ma na to lepszej metody niż pełna analiza zanurzonego w sytuacji retorycznej wystąpienia historycznego mówcy. Prezentowanie całości tekstu pozwala na kompleksowe rozważanie kategorii retorycznych, stawianie pytań o funkcje, zależności poszczególnych poziomów i środków, w kontekście fortunności (historyczna dokumentacja odbioru). Wydaje się też, że nie bez znaczenia jest przedstawianie wzorców godnych naśladowania, pozwalających podnosić własne kompetencje. Retoryczna lektura oracji może scalać to, co z konieczności funkcjonuje wcześniej fragmentarycznie jako materia ćwiczeń analitycznych. Może też dobrze przysłużyć się zauważeniu problemów dla retoryki istotnych i ciągle nierozwiązanych zadowalająco, do których na pewno należy ocena argumentów (Wieczorek 2013, 50-90). Popularne metody ich waloryzacji dotyczą argumentów ujmowanych pojedynczo, a postrzeganie całej mowy wymaga dynamicznego, całościowego ujęcia argumentacji, postawienia pytań o ich wzajemne oddziaływanie, jak i interakcje z elementami sytuacji retorycznej (Perelmann, Olbrechts-Tyteca 1973, 460-508)¹². By jednak było to możliwe i by student przystępując do opracowania i wygłoszenia własnej mowy mógł korzystać z historycznych zasobów oratorstwa, konieczne jest dostarczenie mu odpowiedniej pomocy. W świecie współczesnym powinna to być specjalistyczna, aktualizowana i rozbudowywana baza internetowa, w której liczyć się będzie zarówno dobór materiałów, jak i ich opracowanie¹³. Chodzi przede wszystkim o mowy polskie, których brak najbardziej, przedstawione w najpełniejszej, właściwej dla czasu powstania formie dokumentacji (od opracowanego filologicznie tekstu po zapis audiowizualny, z komentarzem). To Uniwersytet, ze świadomością komplikacji problemu i otwartością na dyskusje, powinien wziąć odpowiedzialność za zaproponowanie kanonu tekstowego, który – podobnie jak dzieje się to przecież w przypadku krytycznych edycji dzieł literackich czy źródeł historycznych – stanie się punktem wyjścia i odniesieniem dla dalszych, podejmowanych na poziomie szkolnej i pozaszkolnej popularyzacji prac.

Z ankiet wynika, że uniwersytet jest głównym źródłem wiedzy o retoryce – wśród osób, które nie miały dotąd przedmiotu *stricte* retorycznego (grupa I) zajęcia uniwersyteckie jako miejsce zetknięcia się z terminem wskazało 85%, a prace naukowe – obecne w ich świadomości niewątpliwie głównie jako zaplecze merytoryczne studiów – kolejne 52,2%¹⁴, podczas gdy internet, który jest jednak głównym źródłem wiedzy młodych ludzi, wskazało tylko 50%. Stąd jasno wynika

12. Spopularyzowana przez podręcznik Marka Tokarza, dość skomplikowana i trudna do stosowania w praktyce metoda oceny oparta na odtworzeniu schematu argumentacji w połączeniu z liczbowym oszacowaniem poszczególnych przesłanek i przejść, dowartościowuje przede wszystkim wynikanie logiczne i mocno opiera się na intuicji. (Tokarz 2006, 139-154).

13. Potwierdzają to cenne popularyzatorskie inicjatywy w rodzaju Muzeum Przemówień, <http://muzeumprzemowien.pl/#/>

14. Wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ należało wybrać wszystkie właściwe odpowiedzi.

odpowiedzialność akademii, także za podejmowanie edycji, stworzenie bazy i koordynowanie działań w tym zakresie.

Bibliografia

Źródła

- Barłowska, Maria.** 2008. *Ossoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bohomolec, Franciszek.** 1759. *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w krasomówskiej sztuce ćwiczących się*. Warszawa: Drukarnia Collegium Societatis Jesu.
- Fredro, Andrzej Maksymilian.** 2020. *Inter maiestatem et libertatem. Mowy sejmowe, listy w sprawach publicznych, pisma i wota z lat 1672-1679*. Wstęp i oprac. Adam Perłakowski, Kazimierz Przyboś. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Hübner, Danuta.** 2018. *Przemówienia 2017*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- In memoriam Ioanni Białostocki. Mowy wygłoszone na pogrzebie Profesora Jana Białostockiego dnia 30 grudnia 1988 roku.* (1989). Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- Jacques Derrida Doctor honoris causa Universitatis Silesiensis.* 1997. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Korwin-Mikke, Janusz.** 1993. *Rząd rżnie głupa czyli mowy sejmowe*, wybór, wstęp i koment. Zdzisław Kościelak. Gdańsk: Agencja „Lucullus”.
- Krew, znój, pot i łzy. Sławne mowy Winstona Churchilla.* 2001. Wybór, oprac. i wstęp Dawid Cannadine, przeł. Maria Zborowska. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Kwintylian, M. Fabiusz.** 1951. *Kształcenie mówcy. Księgi I, II, i X*. Przekład i opracowanie Mieczysław Brożek. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kwintylian M. Fabiusz.** 2012. *Kształcenie mówcy. Księgi VIII 6 - XII*. Wstęp, przekład i przypisy Stanisław Śnieżewski. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Magia słowa. Słynne oracje.* 1990. Oprac. Zdzisław Zaryczny. Bydgoszcz: Pomorze.
- Markiewicz, Henryk.** 2011. *Mowy i rozmowy (1961-2010)*. Kraków: Collegium Columbinum.
- „Podkreślić żądania kobiet”. Przemówienia posłanek na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego (1919-1922). Teksty źródłowe.* 2021. Wstęp, oprac. i edycja naukowa Przemysław Żukiewicz, Wrocław: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Przemowy niezapomniane: słowa, które zmieniły bieg historii.* 2019. Oprac. Shaun Usher, tłum. Adam Kożuchowski, Jerzyna Słomczyńska, Kraków: Sine Qua Non.
- Mowy, które zmieniły świat: świadectwa przełomowych momentów historii.* 2007. Wstęp Sebaq Simon Montefiore, przeł. Sławomir Czapnik, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Obudzić naród do wielkości. Wystąpienia Janusza Kurtyki przed Parlamentem RP 2005-2010.* 2019. Wybór Cecylia Kuta, Jarosław Kęsiorowski, wstęp i oprac. Cecylia Kuta. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI-XVII w.).* 2017. Wstęp i objaśnienia Dorota Żołądź-Strzelczyk i Małgorzata E. Kowalczyk. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon.
- Orator Polonus.* 1681. Rkps Biblioteki Kórnickiej sygn. 612.

- Ostrowski-Danejkowicz, Jan.** 1745. *Swada polska i łacińska*, t.1-2. Lublin: Drukarnia J.K.M. Collegii Societatis Iesu.
- Pelczar, Józef Sebastian.** 1998. *Mowy i kazania 1877-1899*. Kraków: Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Biskupa Męczennika Archidiecezji Krakowskiej.
- Pisarski, Jan Stefan.** 1668. *Mówca polski*. Kalisz: Drukarnia Collegii Societatis Iesu.
- Piłsudski, Józef.** 1990-1991. *Pisma zbiorowe*, t.1-10. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Prima verba. Krakowskie mowy uniwersyteckie.* 2000. Red. Elżbieta Jung-Palczewska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sitkiewicz, Damian.** 2017. „Przemówienie okolicznościowe z okazji 75 rocznicy Zagłady Żydów w Mińsku Mazowieckim”, *Rocznik Mińskomazowiecki* 25: 357-358.
- Słowa, które zmieniły Polskę.* 2018. Red. Joanna Wojdon. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Słynne mowy sądowe. Antologia.* 1998. Wybór i komentarz Roman Łyczywek. Szczecin: Oficyna In Plus.
- Sobieski, Jakub.** 2019. *Mowy pogrzebowe*. Wyd. Maria Barłowska i Małgorzata Ciszewska. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN.
- Stanisław ze Skarbmierza.** 1997. *Mowy wybrane o mądrości*. Oprac. Mirosław Korolko, przeł. Bożena Chmielowska i in., Kraków: Arcana.
- Szydło, Beata.** 2017. „Musimy pilnować Polski Wystąpienie premier Beaty Szydło w Sejmie 7 grudnia 2017 r., podczas debaty nad wotum nieufności dla rządu”. *Nasz Dziennik* nr 284 (7-8.12.2017), s. 4-5.
- „*To przecież nasz kraj rodzinny*”. *Wystąpienia posłów niemieckich na forum I Sejmu Śląskiego 1922-1929.* 2021. Wybór, wstęp i oprac. Sebastian Rosenbaum. Opole: Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej.
- Wielkie mowy historii.* 2006. T. 1-4, red. Tadeusz Zawadzki. Warszawa: Polityka Spółdzielnia Pracownicza.
- Witos, Wincenty.** 2021. *Pisma i mowy*. Wprow. Władysław Kosiniak-Kamysz. Bydgoszcz: Fundacja „Będziem Polakami”.
- Wybór mów staropolskich.* 1961. Wybór, wstęp i opracowanie Bronisław Nadolski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wysocki, Samuel.** 1740. *Orator Polonus*. Warszawa: typis in Collegio Scholarum Piarum.

Literatura

- Barłowska, Maria.** 2011. *O kilku sposobach wykorzystywania polskiego oratorstwa w rękopiśmiennych wykładach retorycznych*. W *Rhetorica regina artis scientiaequae*, red. Sławomir Górzyński, s. 33-45. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Barłowska, Maria.** 2014. „Dwie «rzeczy przy pogrzebie». Glosa do recepcji prozy Jana Kochanowskiego”. W Maria Barłowska. *Nasz Kochanowski Studia z recepcji poety w wieku XVII*, s. 11-29. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Górska, Magdalena.** 2011. „Symbole polskiego życia politycznego w »Orator Polonus« (1740) Samuela Wysockiego”, *Roczniki Humanistyczne* 4: 61-78.
- Lichański, Jakub Z.** 1992. *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Perelman, Chaim, Olbrechts-Tyteca Lucie.** 1973. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Translated John Willimann, Purcell Weaver. London: University of Notre Dame Press.
- Poraziński, Jarosław.** 1994. „Osiemnastowieczne kompendia sztuki oratorskiej jako przejaw mentalności i kultury politycznej szlachty”, *Kultura i Edukacja* 1: 91-99.

- Ryczek, Wojciech.** 2016. *Antystrofa dialektyki. Teoria retoryczna Bartłomieja Keckermanna*. Warszawa-Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Sapota, Tomasz.** 2015. „Ojcowie i synowie w deklamacji rzymskiej”. *Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae* 25(1): 71-8. <https://doi.org/10.14746/sppgl.2015.XXV.1.5>.
- Tokarz, Marek.** 2006. *Argumentacja. Perswazja. Manipulacja*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wieczorek, Krzysztof A.** 2013. *Argumenty równi pochyłej. Analiza z perspektywy logiki nieformalnej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Dokumenty

- Oratorstwo polityczne. Sylabus.* 2019/20. Kierunek: politologia I st. Uniwersytet Wrocławski, https://usosweb.uni.wroc.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=26-PO-S1-E2-PDW-OP&callback=g_e6fd2a4a, data dostępu 24.01.2024.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: liceum ogólnokształcące, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia. Język polski.* Ministerstwo Edukacji Narodowej [2018]. <https://ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=23135>, data dostępu 24.01.2024. = Podstawa programowa.
- Praktyczne podstawy retoryki. Sylabus.* 2023/24. Kierunek: filologia polska I st. Uniwersytet UKSW, https://usosweb.uksw.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=WH-FP-I-1-Retoryka, data dostępu 24.01.2024.
- Retoryka amerykańska. Sylabus.* 2021/22. Kierunek: język polski w komunikacji społecznej. Uniwersytet Jagielloński, <https://sylabus.uj.edu.pl/pl/document/9c8a7121-bd53-4890-9679-877119b2bd9c.pdf>, data dostępu: 19.02.2024.
- Retoryka i epistolografia antyczna. Sylabus.* 2022/23. Kierunek: filologia klasyczna I st. Uniwersytet Jagielloński, <https://sylabus.uj.edu.pl/pl/document/653ff5c1-16f6-49d1-ae59-0c287a3bf380.pdf>, data dostępu: 19.02.2024.
- Retoryka i erystyka. Sylabus.* 2021/22. Kierunek: dziennikarstwo I st. Uniwersytet UKSW, https://usosweb.uksw.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=-WT-DKS-P-R, data dostępu: 19.02.2024.
- Retoryka i retoryczność tekstów antycznych. Sylabus.* 2022/23. Kierunek: filologia polska I st. Uniwersytet Rzeszowski, <https://www.ur.edu.pl/pl/kolegia/kolegium-nauk-humanistycznych/student/kierunki-studiow/filologia-polska/sylabusy/sylabusy-dla-cyklu-ksztalcenia-2022-2025---studia-/modul-specjalnosc-edytorstwo?file=files/ur/import/private/77/sylabusy/FP-1st.-Sylabusy-2022-2025/m.-edytorstwo/Retoryka-i-retorycznosc-tekstow-antycznych.pdf&cid=4378943>, data dostępu: 19.02.2024.
- Retoryka i retoryczność tekstów literackich (XV-XIX). Sylabus.* 2022/23. Kierunek: filologia polska I st. Uniwersytet Rzeszowski, <https://www.ur.edu.pl/pl/kolegia/kolegium-nauk-humanistycznych/student/kierunki-studiow/filologia-polska/sylabusy/sylabusy-dla-cyklu-ksztalcenia-2022-2025---studia-/modul-specjalnosc-edytorstwo?file=files/ur/import/private/77/sylabusy/FP-1st.-Sylabusy-2022-2025/m.-edytorstwo/Retoryka-i-retorycznosc-tekstow-literackich-%28XV-XIX-w.%29-specjalnosc-edytorstwo.pdf&cid=4378943>, data dostępu: 19.02.2024.
- Retoryka praktyczna. Sylabus.* 2023/24. Kierunek: studia śródziemnomorskie I st. Uniwersytet Adama Mickiewicza, <https://sylabus.amu.edu.pl/pl/1/19/3/2/7/182>, data dostępu: 19.02.2024.
- Retoryka. Sylabus.* 2023/24. Kierunek: prawo. Uniwersytet Rzeszowski, <https://www.ur.edu.pl/pl/kolegia/kolegium-nauk-spoecznych/student/kierunki-studiow-programy-rozkłady-sylabusy/prawo/sylabusy>, data dostępu: 19.02.2024.

Sztuka wystąpień publicznych. Sylabus. Kierunek: studia europejskie I st. Uniwersytet Jagielloński, <https://sylabus.uj.edu.pl/pl/document/ec8f5a60-3e18-4e5e-a790-96db637e9e93.pdf>, data dostępu: 19.02.2024.

Warsztaty autoprezentacji i wystąpień publicznych. Sylabus. 2021/22. Kierunek: język polski w komunikacji społecznej. Uniwersytet Jagielloński, <https://sylabus.uj.edu.pl/pl/document/6e096e6b-b955-4cbd-b1d6-bb0a7f44a77c.pdf>, data dostępu: 19.02.2024.